
УДК 821.112.2 (043.3/.5)

Леся Кравченко

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ФІЛОСОФСЬКІ ВИМІРИ ПОЕЗІЇ РАЙНЕРА МАРІЇ РІЛЬКЕ В ПОЛЬСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧІЙ РЕЦЕПЦІЇ

У статті досліджено філософське підґрунтя поезії Райнера Марії Рільке. Простежено вплив філософії екзистенціалізму Мартіна Гайдеггера на світоглядну позицію австрійського поета, чії твори ще раз доводять, що пізнання буття — це не лише зметодизоване розуміння реальності, а внутрішня рефлексія. Акцентовано увагу на особливостях реценції філософської поезії Р. М. Рільке у польському літературознавчому просторі.

Ключові слова: філософська поезія, буття, реальність, людини, діти, тварини, закохані, ангели.

W artykule zbadano filozoficzne podstawy poezji Rainera Marii Rilkego. Przeanalizowano wpływ na światopogląd austriackiego poety filozofii egzystencjalizmu Martina Heideggera, którego prace jeszcze raz udowadniają, że poznanie bytu — to nie tylko uzyskane przy użyciu określonej metody pojęcie o rzeczywistości, lecz przede wszystkim wewnętrzna refleksja. Podkreślono swoistość recepcji poezji filozoficznej R. M. Rilkego w polskim literaturoznawstwie.

Słowa kluczowe: poezja filozoficzna, byt, rzeczywistość, człowieka, dzieci, zwierzęta, zakochani, aniołowie.

This article explores the philosophical basis of Rainer Maria Rilke's poetry. It traces the influence of the philosophy of Martin Heidegger's existentialism on worldview of the Austrian poet whose works prove once again that the knowledge of life is not only the understanding of reality but an inner reflection. The attention is paid to the reception of R. M. Rilke's philosophical poetry in the Polish literary space.

Keywords: philosophical poetry, being, reality, man, children, animals, love, angels.

Великого австрійського поета — Райнера Марію Рільке — можна назвати символом інтеграції Європи. Дійсно, Рільке народився у Празі (тоді територія Австро-Угорщини), жив у Німеччині, Франції, Швейцарії, відпочивав в Італії, Іспанії, обожнював Росію. Тому його називають «європейським поетом», котрий створив поетичні шедеври не лише німецькою мовою, але й французькою, італійською, а також російською. Як зазначає сучасний вітчизняний публіцист Євген Вітковський: «Рільке краще не зараховувати ні до кого. Досить і того, що його епігони донині непогано почувають себе буквально у всіх європейських літературах» [2, с. 7].

Йому судилося стати не лише улюбленцем певного кола близьких шанувальників, а одним із найвеличніших поетів західноєвропейської літератури, із творчої спадщини якого черпало натхнення не одне покоління літераторів. Вважаємо (і це не перебільшення), що не лише європейська, але й світова лірика розвивалася певний час під впливом поезій Р. М. Рільке, бо: «У Рільке, — за словами Г.-Г. Гадамера — <...> підвалини видаються грандіозними, їх майже неможливо охопити поглядом, а значущість його творчості переходить за всі межі, які спочатку можна було йому поставити» [3, с. 237]. Маріна Цветаєва в листі,

написаному в середині 20-х років помираючому від лейкемії Рільке, зазначає: «Ви для мене не просто улюблений поет, бо, кажучи «улюблений», ми блюзнірськи припускаємо можливість порівняння з кимсь. Ви для мене — вираження сутності поезії як такої» [5, с. 7].

Його твори стали предметом творчих пошуків багатьох вітчизняних та зарубіжних літературознавців. У польському рількезнавстві найвідомішими є дослідження Вітольда Бачинського, Януша Поломського, Вальдемара Боженського, Мечислава Яструна, Катажини Кучинської-Косхани та ін.

Головна мета цієї розвідки полягатиме не стільки у висвітленні своєрідності філософського наповнення творчої палітри Р. М. Рільке, а в виявленні цієї проблеми в дослідженнях польських літературознавців.

Творчість Райнера Марії Рільке — величезний мистецький всесвіт, який у літературі ХХ століття посідає одне з визначальних місць. Видиме й невидиме, краса і потворність, людина й тварина; це вдома — у світі, вчора — сьогодні; самотність — кохання, загибель — повернення в лоно природи (народитись востаннє), любов — зрада, голос — тиша, помирання — жалоба, життя — смерть складають тематичну канву його творів.

Власне проблема рецепції його поетичної творчості в Польщі є актуальною і нагальною проблемою сучасного теоретичного і порівняльного літературознавства. Синтаксична побудова тексту, її стратегія і реалізація через поетичні фігури полегшує рецепцію твору як концептуальну цілісність. В. Ізер вважає, що текст потенційно наповнений значенням, яке конкретизує рецепція читача, і саме текст встановлює для цієї рецепції певну стратегію, без якої рецепція була б досить довільною чи моносуб'єктивною. «Естетична рецепція, тобто заповнення порожніх місць у тексті, семантичне декодування, структурування сюжету відбуваються у параметрах погодженості читача і тексту» [4, с. 355]. Семантичному декодуванню тексту передують відчуття його концептуальної значущості, яка й вимагає від читача семантичного декодування, тобто занурення у сенс і підтекст, а відтак — його, читацької, співпричетності. Сприймаючи текст, читач враховує не лише зміст, але одночасно формує свій власний відгук на цей текст. Художня модальність всього твору встановлюється реципієнтом. Важливість синтаксичної стратегії у рецепції твору відзначає і В. Ізер: «Щоб здійснитись, літературний текст потребує читацької уяви, яка надає форми взаємодії корелятивів, накреслених у структурі порядку речень» [4, с. 352]. Синтагми, речення, дискурс, синтаксична стратегія тексту загалом — це і є процес опанування значущістю художньої модальності.

Ганс Роберт Яусс висунув теорію рецепції тексту, яка відбувається в площині сподіваного і залежить від часового та просторового бачень і розумінь світу. Це ще один чинник, що впливає на концептуалізацію не лише самого твору як такого, а й на характер рецепції. «Як творець завжди є водночас і реципієнтом у момент, коли він починає писати, так само й інтерпретатор мусить спершу увійти в гру як читач, коли він хоче вступити в діалог літературної традиції. Діалог складають не тільки два співрозмовники, а й взаємна готовність пізнавати і визнавати іншого в його інакшості» [9, с. 378–379]. Пізнавати іншого в його інакшості — це діалог

двох сторін, у якому відбувається передача художньої модальності як цілісності «з рук в руки» в конкретній ситуації.

Сучасний польський літературознавець, теолог Вітольд Бачиньскі зауважує: «На межі XIX і XX століть маємо справу із так званою «філософською поезією». Це поняття тісно пов'язане із творчістю Райнера Марії Рільке. Його поезія поставила свій відбиток не лише на творенні сучасної поезії чи філософії, але стала предметом дослідження літературознавців (переклад з пол. — Л. К.)» [10, с. 5]. Продовжуючи думку попередника, Януш Поломскі стверджує: «...ця поезія — не поетичний виклад обдуманого філософії, де попередньо підготовлені абстрактні тези стають «поетичним провідником». Вона не є спробою створення містичного трактату чи «логічного потоку», тож рефлексія виникає із поставлених завдань [16, с. 189].

Чому саме Рільке судилося стати найбільшим філософським ліриком XX століття, фактично Орфеєм цієї драматичної і кривавої, величної і суперечливої епохи? Де схований витік безумовної харизми і притягальної сили багатьох рядків цього надзвичайно глибокого і складного поета?

Для Рільке філософія і поезія явища взаємодотичні, чи, навіть, взаємоперехідні. Якщо філософія дає можливість руху думки, то поезія із своїм багатоколір'ям мовних форм має змогу цю думку виразити. Поетична творчість дозволяє вести дискусію між суб'єктивним і об'єктивним. Літературознавець Вальдемар Боженські стверджує: «Цей поет, як ніхто інший в нашому столітті, спробував надати змісту філософського значення. Проблеми буття, часу, людини, Бога, чи, врешті, проблеми простору набули в його творчості першорядного значення, щодо інших проблем, котрі вважаються ліричними» [11, с. 86].

Світ постає в поезії Рільке як цілісність, так званий *Universum*, якому властиве взаємопроникнення та взаємодія всіх його елементів. Сам автор це пояснив так: «Під широко розділеними прошарками криється їх істинне поєднання» [8, с. 195]. Світ у автора — простір, що може існувати поза людиною, тож стає лише тлом для її творчих пошуків і для спілкування із Творцем. Реальність у Рільке — це «світ речей» [10, с. 13]. Поет вважає, що тісний зв'язок існує не лише поміж тілесними і духовними вимірами реальності, а й окремими ідеями, і складається враження, що вони вільно рухаються матеріальному просторі. В основу цієї світоглядної позиції, мабуть, лягли засади філософської концепції Бергсона, про динамічність природи. У розумінні Бергсона всі елементи однієї системи беруть участь у творенні її загального цілого. Загальне ціле для Р. М. Рільке і є, власне, *Universum*. Не можна відкинути також особисте знайомство, чи, навіть, приятелювання із сучасними на той час філософами Мартином Гайдеггером та Габріелем Марселем. Зауважимо, що останній став автором однієї із найкращих монографій про поета. Що ж поєднувало Рільке та Гайдеггера? Мабуть, екзистенційні виміри світобачення, котрі у першого на площині філософії, у другого — на площині філософії у поезії. Рількезнавець Януш Поломскі зауважує: «... поезія першого, як і філософія другого онтологічно спрямована на одне і теж у людині: розглядає її як цілковито, так і в світлі вартостей, чи теж темпорального існування» [16, с. 195].

Філософія буття — це підґрунтя поезії та поезики Рільке. Теми і кожен концепт позначені філософською глибиною і поетичною довершеністю. Матеріальне буття в поезії Рільке перманентно моделюється в буття духовне. Світовідчуття Рільке — життєствердне, гуманістичне, хоча гірке, песимістичне також стає об'єктом його письменницької уваги. Це — життя, це існування в усіх його проявах. «Ми суєтно граємо заради слави, а смерть, що грає, до слави холодна» [17, с. 195] — сумно зауважує з цього приводу Рільке. Дійсно, смерть для сучасної людини стає єдиною реальністю, безумовною в своїй автентичності. Лише вона припиняє гру, підбиваючи невтішні онтологічні підсумки. Але не слід драматизувати цей момент, бо, як напише сам Рільке в листі до Вітольда фон Гулевича: «Смерть — це інший, невидимий і не освітлений нами *бік життя*: ми повинні спробувати досягти найвищої свідомості нашого буття, яка перебуває в себе вдома в обох не розмежованих між собою сферах і живиться з невичерпного джерела обох...» [8, с. 270].

Порівнюючи проблему філософії смерті в Рільке та Гайдеггера, Мечислав Яструн у передмові до перекладів «Дуїнських елегій» пише: «Гайдеггер вбачає в смерті умову існування, метою якого є досягнення компромісу зі смертю, Рільке ж — наказує людині безперервно боротися за найвищі пізнання, що дозволять перемогти страх перед нею шляхом введення у своє буття. Це настільки могутній поклик до самовдосконалення, що завдяки ньому людини зможе зносити всілякі перешкоди» [12, с. 6]. Певним чином заперечуючи розуміння проблеми смерті у творчості Рільке, викладене Яструнем, Бачинський стверджує: «У своїх пошуках йде (Р. М. Рільке. — Л. К.) двома шляхами. На першому повстає питання людських можливостей: «втєчі від смерті» та «свезалежності від смерті», на другому — погляд на інше, нелюдське буття і спроба знайти такі його прояви, що існують поза смертю» [10, с. 11].

Єдиними, хто не відчуває страху смерті за Рільке — закохані, діти тварини та ангели. Кохання завжди йде поряд з розчаруванням, бо саме зближення закоханих не веде до найвищого пізнання, а супроводжується за словами В. Бачинського «взаємозатіненням; перебувають (у знач. закохані. — Л. К.) кожен у своєму просторі і не можуть здобутися на жертовність у стосунку до іншого» [10, с. 13]. Діти та звірята в своїй екзистенції не відчувають страху перед смертю, не маючи попереднього досвіду. Цей страх навіювати дітям можуть лише дорослі, чим їх відволікають від пізнання реальності. Звірята ж перебувають у власному просторі, вільному від понять та стереотипів і «...за Рільке <...> людина заздрить їх свободі, світобаченню і життєвому спокою. <...> У своїх віршах Рільке реаліст і вважає, що не існує в природі способів, щоб доросла людина стала знову дитиною, більш того — перейняла можливість відчуття існування у звірів чи ангелів» [10, с. 13–14]. Розуміння ангела контекстах Рільке набуває особливого змісту. На відміну від людей — вони прекрасні, створені на подобу Божу. Ці роздуми можна доповнити словами сучасного польського релігійного діяча Вітольда Бачинського: «образ Ангела виступає як метафора самого Бога, який у Старому Заповіті з'являвся як Ангел Яхве у Ізраїлі» [10, с. 17]. У листі до В. Гулевича поет так охарактеризував свого ангела «Елегій»: «не має нічого спільного з ангелом християн-

ського неба (він радше близький до образів ангелів Ісламу)... Ангел "Елегій" — це таке створіння, у якому здійснюване нами перетворення видимого в невидиме вже повністю відбулося. Для ангела "Елегій" усі вежі й палаци, що були колись, існують, **бо** вони давно невидимі, а ще існуючі вежі й мости нашого буття **вже** невидимі, хоча (для нас) вони ще і залишаються матеріальними. Ангел "Елегій" — це те створіння, яке є для нас запорукою того, що невидиме становить вищий розряд реальності. — Тим він і "страшний" для нас, що ми, які любимо й перетворюємо його, все ще прив'язані до видимого» [8, с. 268].

Ангели як досконалі істоти далекі від людей, котрі вагаються та втратили віру. Вони керуються абсолютним пізнанням, що звільняє їх від всіляких таємниць. Ангели Рільке. існують поміж двома світами: живих та мертвих. За словами польського літературознавця Катажини Кучиньської-Косхани: «Австрійський поет описує відчуження, показує космічну відстань між людиною і ангелом» [14, с. 257]. Врешті повстає важливе запитання: де шукати Творця в рільківському світі. Він не у церквах, бо на цьому етапі розвитку релігії позбавлений місця владарювання. Таке бачення образу Бога суперечить християнській традиції. За словами В. Бачинського: «Рільке відхиляє догму про Бога Творця світу і ставить запитання, що сталося б з Богом без людини. <...> Не людина є дитиною Бога, а Бог — дитиною людини» [10, с. 17–18].

Роздуми над проблемою життя та смерті приводять до усвідомлення поетом того, що людина, заглибившись у власних емоціях, відчуттях, є цілковито самотньою. У «Листах до юного поета» Рільке писав: «Одного слід прагнути — самоти, великої внутрішньої самоти. Увійти в самого себе і протягом годин не зустрічати там нікого — ось велика мета, якої треба досягти. Бути самому, як дитина, що залишається сама-одна навіть тоді, коли біля неї весь час перебуває хтось із дорослих. Ця самота, як дуже добре висловився пан Гунтер, полягає не в тому, щоб відгородитися від світу, а в тому, щоб внутрішньо зосередитися... Неможливо мати гостріше усвідомлення тієї напруги, яка поєднує між собою самотність і неосяжність. І ось тут виникає те, що я назвав невтримним потягом до простору» [15, с. 526]. Відчуття самотності у *Dasein*'і, у цьому світі стає лейтмотивом елегії Рільке. Автор чітко окреслює часопростір, де людство почувається невпевнено й відчужено.

Г. Марсель у праці «*Homo viator*» зазначив: що «жах перед замкненим простором <...> співвідноситься в автора «Елегій» з його любов'ю до самоти, а також тим нестримним потягом до неосяжного простору [7, с. 239]. Самотність переслідує нас, крадучи півтони відчуття реальності. Ева Стайнхард вбачає в самотності умову творчості Р. М. Рільке, позаяк вона «дає можливість спостереження над світом, вслухання у мову мовчання речі, тварин, неба і землі» [19, с. 73].

Отже, розуміння світу як цілісності в творчості Рільке багатосегментним. Воно побудоване на засадах взаємопроникнення опозиційних площин зовнішнього та внутрішнього, красивого та бридкого, доброго та злого, тимчасового та вічного. Таке розуміння світу становить основу ідіюстилю Р. М. Рільке.

Німецький філософ Фрідріх Шлегель зазначав, щоб «когось зрозуміти, треба, по-перше, бути розумнішим за нього, а отже настільки ж розумним і так само

дотепним. Не досить розуміти безпосередній зміст заплутаного твору краще, ніж його розумів сам автор. Слід також знати принципову причину тієї заплутаності, могли схарактеризувати й реконструювати її» [18, с. 146].

Проблема сприйняття власного твору або перекладу стоїть перед кожним митцем, кожен розуміє, що твір буде сприйматися саме через художньо-естетичні шари, тобто передовсім через мову. Художня цілість тексту вимагає від художника підвищеної уваги до кожного значущого слова або синтаксичної фігури. Літературознавча рецепція польських рількезнавців ще раз доводить, що твори Р. М. Рільке не лише будять зацікавлення, а й є об'єктом нових цікавих інтерпретацій

Всяка справжня поезія — дотик до невимовного. Рільке — виняток серед винятків. В. Бакусев зазначає: «Щоб сприйняти поезію Рільке, треба знайти таку смислову перспективу, в якій вона показала б собою повну, закінчену внутрішньо об'єднану картину з сяючою фарбами і вогнем на поверхні та глибиною, що дозволяє угледіти для нас щось важливе» [1, с. 23]. Р. Гартман, професор новітньої німецької літератури та історії культури в Бірмінгемі, директор інституту германістики Лондонського університету, пише: «Рільке вважають культовою фігурою, магом мови; серед літераторів-аматорів Каліфорнії — покровителем руху нового часу і поетичним ангелом нашої ери <...>. Читати Рільке — означає, чути міф, міф поета» [12, с. 12–14]. Багатьом читачам він, ніби відкрив в найпотаємніших куточках їхньої індивідуальності такі глибини, про існування яких вони і не підозрювали, або ж допустив до тяжких випробувань, а потім допоміг зрозуміти їх і пройти крізь них [6, с. 30]. Далі Поль де Ман продовжує: «Здається, Рільке був ніби обдарований цілющою силою відкривати доступ до таємних верств нашої свідомості чи до вишуканості емоції, що відображається в очах тих, хто здатний сприйняти її відтінки, втішний образ заклопотаності турботами» [6, с. 31]. «Вчитися бачити» і «вміти перетворювати», знаходити для цього властиву мовну форму — так звучали маніфести поетичного мистецтва Рільке. Це було мистецтво всупереч зміні ідеологічного мислення або споглядання [12, с. 14].

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакусев В. *Trames, caligine densus opaca* / Вадим Бакусев // Рильке Р. М. Прикосновение: Сониеты к Орфею : Из поздних стихотворений [Пер. с нем.]. — М. : Текст, 2003. — С. 7–29.
2. Витковский Е. Роза Орфея / Евгений Витковский // Р. М. Рильке. Избранные сочинения. — М. : РИПОЛ КЛАССИК, 1998. — С. 5–2.
3. Гадамер Г.-Г. Интерпретация буття Райнером Маріа Рільке / Ганс-Георг Гадамер. Герменевтика і поетика. — К. : Юніверс, 2001. — 280 с.
4. Ізер В. Процес читання, феноменологічне наближення / Вольфганг Ізер; пер. М. Зубрицької // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової критичної думки ХХ ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів : Літопис. — С. 349–368.
5. Из переписки Рильке, Цветаевой и Пастернака в 1926 году / Публ. и коммент. К. М. Азадовского, Е. Б. и Е. В. Пастернаков // Вопросы литературы. — 1978. — № 4. — С. 233–281.
6. Ман П. де. Аллегии чтения: Фигуральный язык Руссо, Ницше, Рильке и Пруста / Поль де Ман; пер., примеч., послесл. С. А. Никитина. — Екатеринбург : Изд-во Уральского ун-та, 1999. — 368 с.

7. Марсель Г. Номо viator / Габриель Марсель; пер. з фр. Віктора Шовкуна. — К. : Університетське видавництво «Пульсари», 1999. — 308 с.
8. Рільке Райнер Марія. Думки про мистецтво і поезію // Райнер Марія Рільке. Збірник. — К. : Мистецтво, 1986.— 292 с.
9. Яусс Г. Р. Естетичний досвід і літературна герменевтика / Ганс Роберт Яусс; пер. Ю. Параська // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової критичної думки XX ст. / За ред. М. Зубрицької. — Львів : Літопис. — С. 368–406.
10. Baczyński W. Polska krytyka literacka wobec obrazu świata w filozoficznej poezji Rainera Marii Rilkego / Witold Baczyński // *Perspectiva. Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne*, Rok VII 2008. — Nr 1 (12). — S. 5–20.
11. Bożeński W. Problematyka przestrzeni w wybranych wierszach Rainera Marii Rilkego / Waldemar Bożeński // *Studia Filozoficzne*, 1988. — Nr 5. — S. 85–93.
12. Hartmann P. Texte als linguistisches Objekt / P. Hartmann // Stempel, Wolf-Dieter. *Beiträge zur Textlinguistik*. — München : Fink, 1971. — S. 9–29.
13. Jastrun M. Wstęp / R. M. Rilke. *Elegie duinejskie*; przeł. M. Jastrun. — Wydawnictwo Literackie : Kraków, 1962. — 187 s.
14. Kuczyńska-Koschany K. Rilke poetów polskich / Katarzyna Kuczyńska-Koschany. *Monografie Fundacji na Rzecz Nauki Polskiej : Humanistyczna Seria*. — Wydawn. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2004. — 439 s.
15. Parry I. Space and Time in Rilkes Orpheus Sonnets / *The Modern Language Review*. (A Quarterly Journal ed. for the Modern Humanities Research association by T. J. B. Spencer (ad others)). — Vol. LVIII. — 1963. — S. 524–531.
16. Połomski J. Poezja a filozofia / Janusz Połomski // *Do Polski przyjadę... Reiner Maria Rilke w oczach krytyki polskiej* / Red. M. Zabury. — Wrocław, 1995. — S. 189–195.
17. Rilke R. M. *Sämtliche Werke in 6 Bänden*. Bd. 1. — Insel taschenverlag 1101. Frankfurt am Main, 1987. — 883 s.
18. Schlegel F. *Kritische Ausgabe* / Friedrich Schlegel. Band 20. — München, 1975. — 540 s.
19. Steinhard E. O twórczości Rilkego / Ewa Steinhard // *Do Polski przyjadę... Reiner Maria Rilke w oczach krytyki polskiej* / Red. M. Zabury. — Wrocław, 1995 — S. 70–75.